

DANAŠNJA PRIZADEVANJA LJUDSKIH KNJIŽNIC V SRBIJI

Vladimir Jokanović

Mreža ljudskih knjižnic v Srbiji

V Socialistični republiki Srbiji brez pokrajin je 114 občin. V vsaki občini deluje občinska matična knjižnica; ta je praviloma ljudska knjižnica. Biblioteka grada Beograda je matična knjižnica za vse matične knjižnice beograjskih občin, torej je vseh matičnih knjižnic v SR Srbiji 115. Občinske matične knjižnice imajo svoje podružnice — stalne ali potujoče — v 1004 naseljih, njihovo število pa presega 1300 enot.

Znano je, da je v Srbiji več kot 4000 naselij; sklepamo torej lahko, da sedanja knjižnična mreža še ni dovolj razširjena, saj je približno 75 % naselij brez organizirane knjižnične službe. To nezadovoljivo stanje ponekod ublažuje dejstvo, da so številna naselja v Srbiji majhna in raztresena in da je migracija prebivalstva iz vasi v občinske centre in mesta zelo velika.

Podružnična mreža ljudskih knjižnic se je razvijala na osnovi dveh konceptov: prvič, vse podružnice v občini in občinskih naseljih so del ene same delovne organizacije; drugič, podružnice v posameznih naseljih so samostojne in so povezane z matično knjižnico le na podlagi matičnosti.

Vendar niso vse občinske matične knjižnice samostojne enote. Nekatere delujejo v okviru drugih kulturnih in izobraževalnih institucij, vendar pa jim je mogoče opravljati funkcije matične knjižnice.

Matične funkcije v knjižničarstvu so po novem zakonu o knjižničarstvu:¹

1. spremljanje in raziskovanje stanja, potreb in pogojev dela v knjižničarstvu ter predlaganje ukrepov za njegovo širjenje,
2. vodenje centralnega kataloga knjižničnega gradiva,

¹ Službeni glasnik SRS, št. 47/26. nov. 1977.

3. nadzorovanje strokovnega dela v organizacijah, ki se ukvarjajo s knjižničarsko dejavnostjo,
4. vodenje evidence organizacij, ki se ukvarjajo s knjižničarsko dejavnostjo,
5. nudenje strokovne pomoči organizacijam, ki se ukvarjajo s knjižničarsko dejavnostjo,
6. skrb za strokovno izpopolnjevanje kadrov v knjižničarstvu.

Z zakonom so določene pristojnosti matične knjižnice glede nadzora nad strokovnim delom drugih knjižnic, pa tudi pravice in dolžnosti le-teh do matične knjižnice.

Novi zakon o knjižničarstvu ponuja dve možnosti glede določanja knjižnice, ki naj opravlja matično funkcijo. 36. člen tega zakona pravi, da »matične funkcije v knjižnični dejavnosti opravlja na ozemlju občine knjižnica, ki ji je to poverila skupščina občine, če ni s tem zakonom drugače določeno«, ali pa, da »lahko občina s sporazumom zaupa opravljanje matičnih funkcij v knjižnični dejavnosti določeni knjižnici za območje ene ali več občin«.

Brez dvoma je želel zakonodajalec s to alternativo zagotoviti opravljanje matičnih funkcij tudi v tistih občinah, v katerih občinske knjižnice za to še niso usposobljene.

Knjižni skladi ljudskih knjižnic

Ljudske knjižnice v Srbiji so v letu 1976 razpolagale z več kot 5.000.000 knjigami, kar pomeni, da pride na vsakega prebivalca poprečno ena knjiga. Po standardih za ljudske knjižnice² bi bilo treba torej do leta 1980 zagotoviti še vsaj 3.500.000 knjig, da bi dosegli minimalni popreček dveh knjig na prebivalca.

Ko govorimo o knjižnem skladu ljudskih knjižnic, se zdi zelo zakrbljujoče, da je število naslovov nedopustno majhno: skupaj jih je 390.000! Kljub temu, da moramo sprejeti ta podatek s pridržki, saj ne vodijo vse knjižnice točne evidence o številu naslovov v svojih fondih, je vseeno to število dovolj zgovorno in kaže na enostranskost knjižničnih skladov.

² Zajednica biblioteka, št. 4, 1976.

Po podatkih 100 ljudskih knjižnic v Srbiji leta 1976 je struktura knjižnih skladov takale:

	Število knjig
Splošno	59.497
Filozofija	81.115
Verstvo	8.175
Družbene vede	366.363
Prirodoslovne vede	78.859
Uporabne vede	128.141
Umetnost	62.039
Književnost	2,241.519
Zgodovina, zemljepis, biografije	137.713
Knjige za otroke	1,308.213
Skupaj	4,471.654

Jasno je razvidno, da prevladujejo v strukturi skladov leposlovne knjige in knjige za otroke. Vendar je tudi opazno, da so se v letih 1973—1976 pokazale težnje, da bi bile sorazmerno zastopane knjige tudi z drugih področij. Tako se je v primerjavi z letom 1973 število knjig iz splošne skupine (enciklopedije, slovarji, bibliografije itd.) povečalo za 58 %, iz družbenih ved za 44 %, iz filozofije za 43 %, iz umetnosti za 15 % itd. S tem se struktura knjižnih fondov ljudskih knjižnic v Srbiji približuje določilom standarda za ljudske knjižnice. Toda takšna struktura skladov je zgolj na ravni republike, medtem ko je v dosti knjižnicah precej odstopanja od takšne uravnovešenosti; posamezna področja so s knjigami zastopana tako, da je že nedopustno.

Akcija za dopolnjevanje knjižnih skladov v knjižnicah

Izvršni komite predsedstva CK Zveze komunistov Srbije je dal pobudo, naj banke in Izvršni svet Skupščine SR Srbije zagotovijo založniškim organizacijam v republiki Srbiji brez pokrajin kredite v višini 30 milijard starih din. Tako bi založniki lahko prodajali knjige knjižnicam (ljudskim, šolskim in knjižnicam delovnih organizacij) na kredit. Ker so sredstva zagotovljena, se je skupnost založnikov pri gospodarski zbornici Srbije odločila, da se knjižnicam odobri štiriletni brezobrestni kredit z 10%-nim popustom.

Založniki so Narodni biblioteki Srbije zaupali nalogo, da iz seznamov knjig več kot 40 založniških organizacij v Srbiji sestavi

katalog knjig, ki so izšle do konca leta 1976. Dostavili ga bodo knjižnicam, občinskim skupščinam, samoupravnim interesnim skupnostim za kulturo in izobraževanje, občinskim komitejem ZK, občinskim konferencam SZDL Srbije, občinskim svetom zveze sindikatov, občinskim konferencam zveze socialistične mladine in delovnim organizacijam, ki si bodo izbrali publikacije.

Katalog vsebuje okoli 6000 naslovov knjig, ki so zbrane po področjih na osnovi UDK. V njem so tudi tri kazala: avtorsko, naslovno in kazalo založnikov.

Glede na dejstvo, da so v katalog sprejete le izbrane in dobre knjige, od katerih so mnoge tudi poceni, je tako knjižnicam omogočeno, da svoje sklade dopolnijo s publikacijami, ki jih bralci najbolj iščejo, ter da hkrati uskladijo strukturo svojih knjižnih fondov tako z interesi bralcev kot z zahtevami standardov za ljudske knjižnice v Srbiji. Pobuda izvršnega komiteja predsedstva ZK Srbije velja za najširšo družbeno akcijo, v kateri naj bi se angažirala celotna družbena skupnost, zato ne gre dvomiti, da ne bi rodila sadov, saj gre za zelo važno kulturno in družbeno pobudo v republici.

Popolnoma razumljivo je, da si knjižnice in knjižnični delavci od te akcije dosti obetajo; menijo, da se z njo knjižničarstvu ponuja priložnost, da postane s svojo dejavnostjo daleč najvažnejši dejavnik v posredovanju knjige bralcu.

Da je bila akcija kar nujno potrebna, nam kažejo tile podatki: vse ljudske knjižnice v Srbiji so v letu 1976 nakupile okoli 390.000 knjig, za katere so porabile približno 9.000.000 din. Če bi hoteli do leta 1980 doseči minimum po standardih za ljudske knjižnice (nekaj manj kot 2 knjigi na prebivalca), bi morali letni prirastek knjig podvojiti.

Bralci v ljudskih knjižnicah

V letu 1976 je število bralcev v ljudskih knjižnicah v Srbiji preseгло število 500.000. Po natančnih podatkih 104 občinskih matičnih knjižnic v Srbiji, ki so imele skupno 481.498 bralcev, je struktura bralcev približno takale: otroci do 14 let — 216.956 (45,5 %), dijaki srednjih šol in študentje — 152.371 (31,64 %), delavci v neposredni proizvodnji — 49.896 (10,36 %), delavci v preostalih dejavnostih — 30.643 (6,36 %), poljedelski proizvajalci — 13.934 (2,89 %), drugi — 17.698 (3,67 %).

Po navedenih podatkih znaša odstotek prebivalstva, ki ga zajema mreža ljudskih knjižnic, nekaj čez 10 %, po standardih bi pa moral 15 %.

Kadar govorimo o strukturi bralcev, takoj opazimo, da v njej vedno prevladujejo tiste kategorije bralcev, ki morajo uporabljati literaturo, da bi dosegli določeno stopnjo izobrazbe — dijaki in študentje — 369.327 (76,79 %), medtem ko znesejo vse preostale skupine le 112.171 (23,21 %) bralcev.

Če bi hoteli poiskati vzroke za nezadostni odstotek v knjižnično mrežo zajetega prebivalstva in za nezadovoljivo strukturo bralcev, bi odkrili kot glavne vzroke zanju nerazvito knjižnično mrežo, nezadostno prisotnost knjige kot informacijskega sredstva v vzgojno-izobraževalnem procesu (primer: stanje šolskih knjižnic!) ter enostranskost in revščino knjižnih skladov znanstvenih knjižnic.

Bralci v ljudskih knjižnicah v Srbiji so v letu 1976 prebrali čez 8.600.000 knjig, kar pomeni, da se je celotni knjižni fond obrnil nekaj manj kot dvakrat, oziroma: vsak bralec je med letom prebral povprečno 17 knjig.

Po natančnih podatkih 100 občinskih matičnih knjižnic je bila struktura prebranih knjig v ljudskih knjižnicah v letu 1976 takale:

	Število knjig
Splošno	80.442
Filozofija	103.786
Verstvo	6.785
Družbene vede	238.075
Prirodoslovne vede	117.676
Uporabne vede	117.624
Umetnost	98.682
Književnost	3.998.657
Zgodovina, zemljepis, biografije	268.544
Knjige za otroke	3.045.134

Po teh podatkih lahko sklepamo, da so bile najbolj brane leposlovne knjige in knjige za otroke (88,52 %), ki so tudi sicer najštevilnejše v skladih, mnogo manj pa knjige z drugih področij (11,48 %).

Knjižnični kadri

Po podatkih 100 občinskih matičnih knjižnic v Srbiji je v letu 1976 delalo na strokovnih delovnih mestih v knjižnicah čez 1000 knjižničnih delavcev. Njihova struktura po kvalifikacijah je bila: doktorja znanosti — 2, magistri — 6, z visokošolsko izobrazbo — 133,

z višješolsko — 209, s srednjo 498, z nižjo — 252 knjižničnih delavcev.

Iz navedenih podatkov je razvidno, da je med knjižničnimi delavci veliko število tistih z nižjo strokovno izobrazbo — 252 (25 %). Ta podatek je sam po sebi dovolj zgovoren, saj nam kaže v kolikšnem obsegu so bile knjižnične usluge na nizki ravni v tistih knjižnicah, kjer so zaposleni knjižnični delavci z nižjo izobrazbo.

Razveseljivo pa je, da se vse pogosteje v knjižnicah zaposlujejo delavci z visoko in višjo kvalifikacijo, število tistih z nižjo šolsko izobrazbo pa se manjša. K temu je pripomogel tudi zakon o knjižničarstvu, ki med strokovni knjižničarski kader ne sprejema več delavcev z nižjo izobrazbo.

Zanimivo je, da sta se znašla med vodstvenimi delavci knjižnic tudi dva delavca z nižjo šolsko izobrazbo, 34 pa s srednjo. Drugi vodilni delavci knjižnic so imeli takšne kvalifikacije: doktor znanosti — 1, magister — 1, z visokošolsko izobrazbo — 27, z višješolsko — 34. Kakor pri strokovnem knjižničnem kadru je tudi pri vodilnih delavcih knjižnic opazna tendenca, da so vedno številnejši delavci z visokošolsko izobrazbo.

Od vseh 1000 knjižničnih delavcev jih ima 328 opravljen strokovni izpit. Novi zakon o knjižničarstvu zahteva od vseh strokovnih knjižničnih delavcev, da opravijo strokovni izpit, sicer ne morejo opravljati knjižničarskega dela. Zakon je samo potrdilo že ustaljene prakse. Opravljanje strokovnih izpitov se v Srbiji namreč nikoli ni pretrgalo, niti tedaj ne, ko je prenehal veljati zakon o javnih uslužbencih. V zadnjih letih pa je praviloma na leto opravilo strokovni izpit čez 100 knjižničnih delavcev iz različnih knjižnic v republiki (vključeni sta tudi pokrajini).

Viden napredek je opaziti na področju šolanja knjižničnega kadra. Na filozofski fakulteti v Beogradu bodo študentje v III. in IV. semestru lahko na vseh oddelkih študirali bibliotekarstvo. Učni načrti in programi so že sestavljeni, pouk pa se bo kmalu začel.

Uvajanje študija bibliotekarstva na fakulteti je zelo pomembna sestavina strokovnega učvrščevanja knjižničarstva. Usposablja ga, da se še bolj vsestransko vrašča v vse razvojne tokove naše družbe in sistema ter veča svoj prispevek k temu razvoju.

Knjižnične zgradbe, prostori in oprema

Skupno število prostorov 100 ljudskih knjižnic je v letu 1976 obsegalo 1332 prostorov s prostornino ok. 46.290 m². Od tega odpade 13.053 m² na čitalniške prostore s 8562 sedeži za bralce. Od 100 knjiž-

nic jih ima 31 lastne prostore. S takšnim stanjem knjižnic kajpada ne moremo biti zadovoljni. Toda vse bolj je očitna skrb družbe, da bi se prostorsko vprašanje knjižnic reševalo učinkoviteje bodisi z adaptacijo starih zgradb bodisi s postavljanjem novih. V manjših občinah navadno zagotavljajo potrebne in funkcionalne prostore knjižnic v novih kulturnih domovih. V večjih mestih (Svetozarevo, Niš, Čačak idr.) skušajo pridobiti za knjižnice posebne zgradbe.

Pri pridobivanju prostorov za knjižnice bodisi z adaptacijo že pozidanih ali šele projektiranih novih stavb je treba vedno upoštevati, da morajo biti hkrati funkcionalne in estetsko dognane. Takšno pomoč daje knjižnicam projektivni atelje Narodne biblioteke Srbije, na katerega se obračajo po pomoč tudi knjižnice iz drugih republik. Nanj se obračajo šolske, specialne in druge knjižnice.

Finančna sredstva ljudskih knjižnic

Vseh finančnih sredstev za 100 knjižnic v Srbiji je bilo v letu 1976 skupaj 71,847.000 din, od tega za nabavo knjižničnega materiala 8,721.000 din, za investicije 2,143.000 din, za opremo 1,982.000 din, ostanek je bil namenjen materialnim stroškom. Čeprav se ne bomo spuščali v podrobnejšo analizo finančnega položaja knjižnic, moramo pribiti, da so sredstva, namenjena nabavi knjig, investicijam in opremi, premajhna in da resno načenjajo materialno bazo knjižnic, oziroma omejujejo in zavirajo hitrejšo rast knjižničarstva. S tem pa se zastavlja vprašanje, ali so zagotovljene osnovne funkcije knjižnic.

Aktivnost knjižnic na področju popularizacije knjige in branja

Ljudske knjižnice v Srbiji posvečajo veliko pozornost popularizaciji knjige in branja, v kolikor jim tega ne preprečuje veliko pomanjkanje prostorov. Malokatera knjižnica premore lastno dvorano za organiziranje manifestacij za večje število bralcev, zato so večkrat prisiljene uporabljati prostore drugih ustanov, čeprav je uspeh v takih primerih veliko manjši kot v tistih, ko so prireditve v knjižnici sami.

V letu 1976 so ljudske knjižnice v Srbiji organizirale 571 literarnih večerov, na katerih je bilo prisotnih 72.000 obiskovalcev. Organiziranih je bilo 937 razstav, ki si jih je ogledalo 249.752 obiskovalcev. Za otroke je bilo prirejenih 272 predstav, ki si jih je ogledalo 39.673 najmlajših bralcev.

Poleg teh manifestacij, ki so že tradicionalne, organizirajo knjižnice vedno več predavanj z vseh področij življenja in dela. V letu 1976 je bilo takšnih predavanj 271, prisotnih poslušalcev pa 18.753.

V želji, da bi ljudske knjižnice pridobile čimveč novih bralcev, starim pa nudile razvedrilo in zabavo, so bolj ali manj spretno organizirale več prireditev tekmovalnega značaja. Takih prireditev je bilo v letu 1976 247, obiskalo pa jih je 78.774 ljudi.

Skupnost matičnih knjižnic SR Srbije

Vse občinske matične knjižnice v Srbiji so združene v Skupnost matičnih knjižnic SR Srbije. Vanjo so prek svojih skupnosti vključene tudi knjižnice iz pokrajin.

Skupnost matičnih knjižnic SR Srbije je bila ustanovljena leta 1967. Do danes je odigrala zelo važno vlogo v funkcionalnem povezovanju ljudskih knjižnic, preko njih pa še drugih tipov knjižnic. Skupnost je veliko pripomogla, da je bil pripravljen Zbor bibliotekarjev (1971), na katerem so postavili temelje sodobnemu razvoju knjižničarstva v republiki, poleg tega, da je bil sestavljen srednjeročni program razvoja knjižničarstva v Srbiji, izdelan zakon o knjižničarstvu, da so bila rešena mnoga vprašanja strokovnega dela (posredovanje knjižničarskih standardov), da se je strokovno usposabljal knjižnični kader idr.

Posebno važna je bila vloga Skupnosti matičnih knjižnic SR Srbije pri ustanavljanju enotnega bibliotečno-informacijskega sistema v Srbiji. Kot je znano, so osnovne poteze enotnega bibliotečno-informacijskega sistema v Srbiji koordinirana in skupna nabava publikacij, centralizirana katalogizacija, skupno članstvo in skupnost fondov, enoten sistem izobraževanja in strokovnega izpopolnjevanja knjižničnega kadra, enotna knjižničarska statistika, centralni katalogi itd.

Skupnost ima svoje samoupravne organe — skupščino, izvršni odbor in odbor samoupravne kontrole. Svoje delo je uredila s samoupravnim sporazumom o združitvi v Skupnost matičnih knjižnic SR Srbije, s statutom in drugimi samoupravnimi akti.

Skupnost je ustanovila vsakoletno nagrado Milorada Panića-Surepa, edino republiško knjižničarsko nagrado. Podeljujejo jo vsako leto zaslužnim knjižničnim delavcem in knjižnicam, ki so dosegli opazne uspehe pri širjenju knjižničarske dejavnosti. Po pravilniku o podeljevanju nagrade Milorada Panića-Surepa jo lahko vsako leto prejme pet knjižničnih delavcev in pet knjižnic.

Skupnost matičnih knjižnic SR Srbije ima glasilo Zajednica biblioteka. Ta spremlja delo skupnosti in objavlja dokumente, ki jih je bila sprejela.

Iz teh nekaj drobcev si ni mogoče ustvariti prave podobe stanja ljudskih knjižnic v Srbiji, vendar upamo, da so iz njih vendarle razvidne poglavitne smeri razvoja in prizadevanj teh knjižnic, važnih dejavnikov enotnega bibliotečno-informacijskega sistema v SR Srbiji; ta pa je del enotnega sistema v Jugoslaviji.

(Prevedla Alenka Mihalič-Klemenčič)